

EK

M.Y.Olşevskiy¹⁹⁶

1861-1863 YILLARI ARASINDA BATI KAFKASYA'DAKİ ASKERİ HAREKATLAR

18 Eylül 1861 tarihinde bizzat lütufkar ve iyi kalpli devletli imparator tarafından Abazeh, Şapsığ ve Wubihların önderlerine verilen bir aylık er-teleme, kendileri için hiçbir hayırlı sonuç getirmemişti.

Düşmanımızın önderlerinin küstahça ve aptalca tekliflerine, çarımızın verdiği cevaptan sonra nüfusun kitle halinde gösterilen yerde iskan olmayı kabul etmesi beklenemezdi. Bu gibi şartlar, aralarında fikir birliği olmayan ve her aile reisinin kendi kanaatine göre hareket ettiği Batı Kafkasya'nın dağlı kabilelerinden daha mamur toplulukları bile karar vermekte tereddü-te düşürdü.

Kendi sağlık, özgürlük, bağımsızlık kokan mahrem dağlarını ve orman-larını, Karadeniz'in sağlıklı ovalarına ve Bolşaya Laba'nın bataklık düz-lüklerine değişmek, insanın kendisini sıtmaya kurban vermesi demek değil midir? Gerçekten de miasmanın (pis ve mikroplu ortam-e.n.) içine doğan veya bozkırdan göç etmiş olup, burada yaşayan Kazaklar feci şekilde has-talık çekiyorlarsa, her zaman temiz, sağlıklı havayı soluyan dağlıların bu miasmaya dayanması beklenebilir miydi?

Ayrıca, her Abazeh, Şapsığ ve Wubih Karadeniz'e veya Laba'ya yer-leşince bizim için ulaşılması zor dağlarda ve ormanlarda sahip olduğu ba-ğımsızlığı ve özgürlüğü yitireceğinin farkındaydı. Her dağlı, istihkamları-mız, stanitsalarımız ve birliklerimizle kuşatılmış olarak gönlünün istediği gibi davranamayacağını, ve devamlı olarak gözetim altında bulunacağı için kötü niyetli her hareketinin fark edileceğini ve kendisinden hesap sorula-cağını iyi biliyordu.

Uzaktaki Abazehlerin ve Şapsığların çoğunluğu Türkiye'ye göç etme-

¹⁹⁶ Olşevskiy M. Kavkaz s 1841 po 1866 god. SPb., 2003.

nin sözünü bile duymak istemiyorlardı. Kaygısız gençler ve “bayguşlar”, yani çifti çubuğu olmayanlar, bu gruba dahildi.

Wubıhlar tarafından kışkırtılmış olarak, “hepimiz savaşır ve ölürüz ama, ormanlarımızı ve dağlarımızı terk etmeyiz” diye haykınıyorlardı.

“Yeter ki padişah (Osmanlı padişahı-e.n.) bize vaad ettiği yardımı göndersin, o zaman sizi menfur gavurlardan kurtarınız” diyordu Wubıhlar. “Ruslardan korkmamıza gerek yok, dağlar bizi koruyor” diye, saf dağlı gençlerine has o mağrur eda ile ilave ediyorlardı.

Lakin sadece Abazeh ve Şapsığlar değil, Wubıhlar arasında da aklı başında olanlar, halihazırdaki durumun ümitsizliğini görüyorlardı ve mahrem dağlarını ve ormanlarını terk etmeleri gereken zamanın yaklaşmakta olduğunu anlıyorlardı. Bazıları gizlice göçe, tabii ki bizim topraklarımıza değil, Türkiye’ye (Osmanlı İmparatorluğu’na-e.n.), hazırlanıyorlardı, bunu açıkça yapmıyorlardı, çünkü sadece başkaları tarafından değil, kendi hısımları tarafından de ayıplanmaktan çekiniyorlardı.

Fars ve Belaya arasında oturan Abazehler, Temirgoylar, Mahoşlar ve Yegerukaylar arasında hummalı bir faaliyet gözlemleniyordu. Onları önceden olduğu gibi, devletli imparatorun üç gün ikamet etmek mutluluğunu bahşettiği yerde bulunan Abazeh müfrezesinin mevcudiyetinden çok, bu müfrezenin birliklerinin ormanda Fars ırmağı boyunca Nijnefarskaya ve Kujorskaya stanitsalarına açtığı yol endişelendiriyordu. Buraların halkı, yirmi verstten fazla bir sahayı kaplayan balta girmemiş ve mahrem ormanda ulaşımın sağlanmasıyla ya hemen itaat etmeleri, veya hemen Türkiye’ye göç etmeleri yahut ta dağlara çekilmeleri gerekeceğini görüyor ve anlıyorlardı. İlk şartı kabul etmediler ve hızla dağlara çekildiler, bir kısmı da Türkiye’ye göç etti.

Burada yeri gelmişken, Abazeh müfrezesinin ormanda yol açmasının düşmanla yapılan ateşkes anlaşmasını ihlal etmediğini hatırlatayım. Çünkü bu müfrezenin birlikleri Fars’ı geçmemişti; bu ırmağın sağ yakasında ise, istediğimiz gibi davranabilir ve geçit açmak için ormanda ağaç kesebilir, yol inşa edebilir ve stanitsalar kurabilirdik.

Kasım ayıyla birlikte her iki yönden askeri harekate başlandı. Kuban piyade alayı kumandanı Albay Gorşkov kumandasında Maykop’tan hareket eden altı tabur ve buna uygun topçu ve süvariden müteşekkil müfreme,

Belaya boyunca yukarıya doğru ilerledi. Bu müfrezenin görevleri şunlardı: a) Maykop'tan 14 verst mesafede Yegerukayevskaya stanitsası kurulacak; b) kurulmakta olan stanitsa ile Fünft arasında bulunan ve Semikolennaya dağı olarak adlandırılan yerde ve keza Belaya üzerindeki Kamenniy Most civarındaki Küçük ve Büyük Kojoh korulukları arasında yetişen ormanlarda yol açılacak; c) Yegerukayevskaya stanitsası ve Kamenniy Most arasında araba yolu açılacak; ve d) Fünft'ün Belaya'ya döküldüğü yerde müstahkem bir depo noktası inşa edilecek.

Ekim sonunda ayrıldığım¹⁹⁷, tanıdığımız General Tihotskiy'in kumandası altındaki Abazeh müfrezesinin şu görevleri yerine getirmesi gerekiyordu: a) Fars'ın sol yakasında, çarımızın teşrif ettiği kampın karşısında, bu olayın şerefine Tsarskaya olarak adlandırılan bir stanitsa kurmak; b) Yukarı Fünft'te Fars ve Belaya'nın ortasında Sevastopolskaya stanitsasını kurmak; ve c) Fars ve Fünft'ün Belaya'ya döküldüğü yer arasında bulunan dağlık ve sarp derelerle kesilen yirmi verstlik sahada araba yolu yapmak. Burada, müstahkem ambar noktası yerine Abadzehskaya stanitsası kurulacaktır.

Yukarıda sözü edilen her iki müfrezenin üzerine yüklenen bu görevlerin icrası, hem mevsim ve hem de ayrılan sürenin kısalığı dolayısıyla tatmin edici şekilde olmadı. Kont Yevdokimov her şeyin Mart'a kadar bitirilmesini arzu ediyordu. Orman yollarının açılmasıyla eş zamanlı olarak stanitsaların ve yolların da inşa edilebileceğini düşünüyordu. Ama işler böyle yürümedi.

Sadece Kont Yevdokimov'un değil, General Freytag döneminden itibaren Çeçenistan'da savaşmış olan herkesin de bildiği gibi ormanda yol açmak için en uygun zaman kış mevsimi idi. Ayaz ne kadar çok ise iş de o kadar hızlı ilerliyordu, özellikle eğer müfreze kesilmesi gereken ormanın içinde bulunuyorsa. O zaman orman, çok sayıda ve muazzam büyüklükte yakılan ateşlerde inanılmaz bir hızla yok ediliyordu. Uzun mesafelerde yol inşası ve yeni kurulan stanitsaların etrafında birkaç verst uzunluğunda toprak tabyalar kurulması işi ise, sadece sıkı bir şekilde donmuş olmakla kalmayıp, derin bir kar tabakasıyla kaplı toprak üzerinde istenilen hızda yürütülemiyordu. 1861 Aralık ve 1862 Ocak aylarının kışı ise sanki Kont Yevdokimov'un tasarılarına inat olsun diye sert ve bol karlı geçiyordu.

¹⁹⁷ Bu müfreze kumanda etmeye devam edemememin sebeplerinin bazıları şunlardı: a) Kont Yevdokimov'un fevkalade şartlarda gerekli olacak masraflar için yolladığı paranın zamanında ve düzenli olarak gelmemesi ve, b) General Zabudskiy'in benden başka Laba boyunda bulunan birliklerin kumandanlarıyla da yeniden ilişki kurması.

Üstelik, kışın kurumuş veya görünmez olmuş sayısız çay ve kaynak da yolların sağlam bir şekilde yapılmasına engel oluyordu.

Bu nedenle, Fünft boyundaki yolun ve Semikolennaya dağı ve Kojoh koruluğu geçitlerinin kullanılamaz olduğu görüldü. Bunların yeniden yapılması gerekiyordu. Diğer taraftan, ağır arazi işleri ve diğer bazı güçlükler dolayısıyla alt rütbelere arasındaki hastalanma oranı hızla artıyordu. Üstelik bu hastalara, bizzat Kont Yevdokimov'un kumandası altındaki müfrezenin, Belaya'dan Tsarskaya stanitsasına dönerken yolda tipiye yakalanması neticesinde çeşitli organları soğuktan donan 200'den fazla insan daha ilave olmuştu. Yani, Mart ayına doğru bütün hastaneler ve revirler hastalarla dolup taşıyordu.

Buna rağmen Kont Yevdokimov, ısrarla yörenin iskanıyla ilgili planlarını uygulamaya devam ediyordu. İlkbahar başlarında, etrafları çitle çevrilen Tsarskaya, Sevastopolskaya, Abadzehskaya ve Yegerukovskaya stanitsaları iskan edildikten başka, Bagovskaya, Barakayevskaya, Hamketinskaya, Mahoşevskaya ve Fars ile Laba arasında Psefirskaya ve keza Belaya boyunda Hanskaya ve Beloreçenskaya stanitsalarının kurulmasına da başlanmıştı.

Bu stanitsaların her biri 150-250 arası ve hatta 300 civarında aileyi barındırmalıydı; geniş caddeler, muazzam meydanlar ve otluklardan başka köy halkına büyük bahçeler de tahsis ediliyordu, bundan dolayı stanitsa haneleri fazla büyük oluyordu. Stanitsaların bu derece geniş şekilde yayılmış olması ve köy halkının mülkiyetine bahçeler tahsis edilmesi, şayet bu köyler barışçı bir yörede kurulmuş ve düşmana karşı hiçbir koruma tedbiri almayı gerektirmemiş olsaydı, gayet iyi olurdu. Ama her stanitsa aynı zamanda öncelikle toprak tabyalarla çevrildiği için, bu şekilde bölgenin savaş durumuyla çelişen yaygın konumlanma durumu, birlikleri fazlasıyla meşgul ediyor ve onları fiziki anlamda yıpratıyordu.

Kazma, kürek, külünk ve küskünün kullanıldığı toprak işlerinin güçlüğünü kim bilmez ki? 1861 ve 1862 yıllarının şiddetli kışında sözü edilen müfrezelerin askerleri, kar ve buz tabakası altındaki toprağı kazarken veya taşlı zemini eşerken sadece külünk ve küskü kullanıyorlardı. Bu derece ağır ve sürekli çalışmalarda fiziki güçleri zayıflarken ayakkabıları, ve boş zaman yokluğu nedeniyle tamir edemedikleri ve hiç maaş alamadıkları için yenileyemedikleri giysileri de aşınıyordu.

Ama orduda inanılmaz bir çalışma temposuna maruz kalan yalnızca

insanlar değildi, bozuk yollar üzerindeki bitip tükenmez nakliye işlerinden yük atları da nasibini alıyordu. Hazineyi gözetme görüntüsü altında Kont Yevdokimov, yük atlarına tüzük gereği tahsis etmesi gereken altı aylık yem yerine dokuz aylık yem tahsis ederek bu zavallı hayvanları insafsızca kullanmayı yararlı bulmuştu. Bunlar sadece iaşe, cephane ve topçu malzemesi değil, çitleri örgü dallardan yapılan stanitsalar için kazık, sırık, çalı çırpı taşıma işinde de kullanılıyordu. Bu nedenle yük atları güçlükle yürüyor ve çok sayıda telef oluyorlardı. Ama şöyle durumlar da oluyordu: askerin malı olan artel (bir çeşit kooperatif. -ç.n.) atları, taşımaları gerekenden başka şeyleri taşıyor ve pahalılık dolayısıyla gerektiği gibi beslenemedikleri için zayıf düşüyor ve hasta oluyorlardı.

Nisan'la birlikte her iki Abazeh müfrezesinin askerleri, iki sefer yapılacağını duyduklarında neşelendiler ve kış boyunca içinde bulundukları uyuşukluk halinden sıyrıldılar. Seferlerden biri Daho'ya, diğeri de Mahoşları, Temirgoyları ve Yegerukayları ormanlık yurtlarından kovmak üzere o bölgelere düzenlenecekti.

Bu seferlerin uzun sürmeyeceğini ve bunların sona ermesinden sonra yeniden o lanet ağır çalışmanın başlayacağını, ama bunun yeni bir yerde ve ilkbaharda yenilenen doğanın içinde olacağını biliyorlardı. Askerlerin canlanmasının asıl nedeni ise yakın olmasına rağmen şimdiye kadar görmedikleri düşmanla nihayet çarpışma imkanı bulacak olmalarıydı. Belki aulları işgal ederken onların payına da bir ganimet düşerdi.

Mahoşların, Temirgoyların ve Yegerukayların ormandan sürülmesi ve Daho'nun işgal edilmesi, Kont Yevdokimov'un tüm enerjisini yutuyordu ve gerçekten de o zamanki ahvale göre bunlar önemli ve acil girişimlerdi.

Şimdi Fars, Laba ve Fünft arasındaki ormanlık bölgeye yuvalanmış olan Mahoşlar, Temirgoylar ve Yegerukaylar, eskiden beri savaşçılıklarıyla meşhur idiler. Bizim Kazak köyleriyle önce Kuban'da, ardından da Laba'da temas etmişlerdi, şimdi silahımızın gücünü ilk test edecek olan onlardı. Ama gücü güçle karşılamak imkanları olmadığı için, öncelikle gizli hareketlere baş vuruyorlardı; bu nedenle de Çeçenler gibi soygunculuk ve hırsızlıkta temayüz etmişlerdi, bazen da daha kararlı hareket ederler, mesela stanitsalara saldırırlardı. Ama, bu tür girişimlere ancak komşularıyla birlikte olduklarında cüret edebiliyorlardı. Bu nedenle bu derece vahşi bir halkı ormanlık inlerinden sürmek çok önemli ve faydalı bir iş olmalıydı.

Sıradağın ardında, Belaya'nın yukarı kısmına bitişik ve o zamana ka-

dar Kafkas Termopil'i olarak adlandırılan boğazı oluşturan kısmında meskun Dahö topluluğunun zaptı, özellikle zor ve önemli bir iş olarak kabul ediliyordu.

Bu görevi Kont Yevdokimov, Sivastopol alayının kumandanı Albay Heyman'a verdi. Kendisi kontrolsüz bir cesarete sahip, atılgan, kararlı, galiba çok ikbalperest ve bir müfrezenin kumandanı için gerekli olan askeri yeteneklerden mahrum olmayan biriydi. Kesin olarak bilmiyorum, galiba gimnazyum veya ev tahsili almış olarak Heyman 1840 yılında yunker (Çarlık Rusyasında askeri okul talebesi.-ç.n.) olarak Kabardinskiy alayında göreve başladı. Bu alayda iken birçok meşhur sefere ve dağlılarla yapılan çarpışmalara şerefle katıldı ve albay rütbesine kadar yükseldi. Sadece aldığı ağır yara değil, kumanda ettiği bölük ve taburların askerlerinin ona olan sevgisi ve bağlılığı, onun görevine layık ve yiğit bir kumandan olduğunun kanıtıdır.

Dahö'nün işgali beklentilerin aksine, yapay engellerle dolu ormanlık kötü bir yoldan sıradağın aşılması sırasında düşman tarafından önemli bir direniş gösterilmiş olmasına rağmen bizim için önemsiz kayıplarla gerçekleşti. Kont Yevdokimov'un Dahö topluluğunun fethini haber veren raporunda Albay Heyman'ın kararlılığı ve yöneticilik kabiliyeti övülüyordu. Raporda ayrıca bu sahanın, yandan Beloreçenskaya hattına tamamen bitişik olduğu ve Büyük ve Küçük Laba'ya çıkan ve haydut gruplarının devamlı olarak kullandığı tüm geçitlere hakim olunmasının, Belaya'nın ardında bulunan dağlık çanaklarda ileride yapacağımız hareketler için hazır bir dayanak oluşturduğu belirtiliyordu. Bu durum bizi aynı zamanda, buraya yeniden kuzeyden ormanlarla kaplı sıradağ üzerinden bir yarma yapma zorunluluğundan da kurtaracaktı.

Lakin bu tahmin fiiliyatta doğru çıkmadı. Dahö'yu ele geçirmemiz, düşmanın sınırlarımıza tecavüzüne en ufak bir şekilde engel olmadı. Dahö ileride dağlarda yapacağımız hareketler için, yalnızca Hamişki üzerine ve Belaya boyunca yukarıya yapılan ilerleme hariç, asla bir üs olamadı. Tam tersine, Belaya'nın sağ yakasında yol inşa etmek için orada bulunan beş tabur, iki sotnya ve sekiz top, her yandan yüksek ve aşılması zor dağlar tarafından kuşatılmış kapalı bir kazanın içinde yaz boyunca hareketsiz kaldı. Oysa o sıralarda Labaötesi yöresi, düşmanın hücumuna maruz kalmıştı ve daha yeni iskan edilmiş olan stanitsalar tamamen abluka altına alınmışlardı.

Ve gerçekten de düşman sanki, sözü edilen raporun dayanaksızlığını

kanıtlamak istercesine, Dahö'nün işgalinin ardından, ikinci dereceden hareketleri ve soyguncu saldırıları bir yana, ciddi bir kalabalık halinde Psebay ve Gubskaya stanitsası önünde hayvan sürülerine saldırıyor, ve Dahö'dan iâşe için Tsarskaya'ya yollanan kolu kuşatıyordu. Sinyal için ateşlenen top seslerinin veya çeşitli yönlerde yapılan top atışlarının duyulmadığı bir gün geçmiyordu. Sürekli olarak düşmanın toplanmakta olduğu ve bazen hayvan sürülerine, bazen köy halkına, bazen da kurulmakta olan stanitsalara saldırmaya niyetlendiğine dair haberler geliyordu.

Yörenin bu denli gergin hali yüzünden, özellikle hiçbir sistematik düzene bağlı olmadan yapılan sinyal atışları sonucunda oraya buraya koşturmak zorunda kalan süvari bitkin düşüyordu. Kordon görevinde geçerli kurallara göre her posta kumandanı düşmanı gördüğünde sayısına bakmaksızın top atışıyla kordonu uyarmakla mükellefti. Komşu postalar ve yakındaki stanitsalar da atışı tekrarlarlardı. Normal kordon hizmet şartlarında şüphesiz ki iyi bir şey olan bu tedbir, düşmanın birliklerimizi ve köylerimizi devamlı olarak alarm halinde tutmak niyetiyle kasten aynı anda farklı noktalarda görüldüğü 1862 yazında işe yaramadı. İşte bu nedenle çoğu zaman bu şekildeki sinyal atışlarından dolayı, alarm sadece Labaötesi sahasında değil, Labinskaya hattını da içine alacak şekilde genel alarm halini alıyordu. Bu düzensizliğin bir sonucu olarak bir alarmdan daha geri dönemeden başka birine koşturmak, veya yarı yoldan sinyal atışlarının daha sık duyulduğu başka bir tarafa dönmek zorunda kalınıyordu. Kordon kumandanı Yarbay Yesakov'un hastalık derecesindeki aktivitesi ve enerjisi dolayısıyla, bu koşturmadan özellikle Belaya boyunca ve keza Kujorskaya ve Nijnefarskaya stanitsalarında konuşlanmış süvari perişan oluyordu.

Süvari rahat yüzü görmez ve sonu gelmez koşturmalardan muztaripken, piyade de aşırı derecede çalışmaktan ve nöbetten başını kaldıramıyordu. Onun için ne gece, ne de gündüz rahat diye bir şey vardı. Gündüz ağaç kesimi, yol yapımı, köprü kurulması, hendek kazılması, siper korkuluklarının toprakla doldurulması, çit örülmesi; gece stanitsanın etrafı bütünüyle çitle çevrilmemiş olduğu için tutulan takviyeli nöbetler ve sık sık, beklenen bir saldırıya karşı tüm garnizonun uyanık beklemesi.

Her ne kadar askerler bitap düşmüş ve hasta olsalar da, işe yıllık bayramlarda bile ara verilmezdi. Kont Yevdokimov'un şıarı "çalışırken ölsünler!" idi. Gerçekten de hastaneler ve revirler hastalarla dolup taşıyordu. Ölüm oranı çok yüksekti, çünkü insanı kemiren sıtmadan başka bulaşıcı

tifo da peydah olmuştu.

Ama sıkıntı çeken yalnızca askerler değildi. Kafkas hattının eski stanitsalarının Kazaklarından başka, Rusya'nın iç taraflarından gelen yerleşimcilerin de iskan olduğu yeni yerleşimlerin halkı da sıkıntı çekiyordu. Bu göçmenler, devamlı olarak malından ve canından olma tehlikesine maruz kalmak bir tarafa, kamp hayatından bile habersizdiler. Stanitsa çitinin içinde günlerce otlağa sürülmemiş atlar ve büyükbaş hayvanların arasında sıkışmış vaziyette, bazan stanitsa veya kordon kumandanının kafasındaki muhayyel bir tehlike yüzünden bir sundurma altında veya keten örtü altında, veyahut da açık havada, bu tür dağ eteklerinde gayet istikrarsız olan havanın tüm kaprislerine katlanmak zorundaydılar. Bundan kaynaklı olarak sadece hızlı ve sık hava değişimlerinin gözlemlendiği ülkelere has olan sıtma değil, diğer güçten düşürücü hastalıklar ve hatta tifo da ortaya çıkıyordu. Yeni yerleşimciler, sadece hastalık ve diğer mahrumiyetlerden değil, açlıktan da çok çektiler.

Labaötesi yöresinin bu acıklı durumunda şüphesiz ki, hiç bir yeni girişimde bulunmaksızın, dikkatlerin birliklerin çalışma düzenini kolaylaştırma ve yeni iskan edilenleri teskin etmeye yöneltilmesi gerekirdi. Stanitsaların çitlerinin güçlendirilmesine ve silahlandırılmasına eğilmek gerekirdi, çünkü bunların çoğunun çitleri bitirilmemiş durumdaydı ve tamamen silahsızdı. Sık sık verilen gereksiz alarmlara, yıpratıcı koşuşturmalara ve düşman hakkında kesin olmayan bilgilerin yayılmasına son vermek gerekirdi. Bunun yerine kordon hizmetinin amacına uygun yürütülmesi, birliklerin doğru olarak konuşlandırılması ve düşman hakkındaki bilgilerin müsbet şekilde derlenmesi ve dağıtılması gerekirdi.

Maalesef bu hususlara en ufak bir dikkat gösterilmedi. Aşırı çalışmadan, sık sık verilen alarmlardan ve hastalıklardan bitkin düşmüş birliklerden 14,5 tabur, sekiz dragun süvari bölüğü, dört Kazak sotnyası ve on altı toptan müteşekkil bir müfreze teşkil edildi. Bu müfreze Pşehskaya stanitsasını kuracağı Pşeha'ya hareket ediyor.

Bu yeni saldırı hareketi, ot biçimi mevsiminde ve ekin biçiminin yaklaştığı bir zamanda yapıldığı için bilhassa zamansızdı. Ama Laba'nın gerisinde bulunan kurmay başkanı Yarbay K-v'nin arzusu bu yönde idi. Kendisi Kont Yevdokimov'un ve General Zabudskiy'in özel güvenine mazhar olmuştu. İyi bir insan, cesur ve bazı askeri yeteneklere sahip olmakla birlikte, şimdiye kadar süvari alayından daha büyük bir birliğe kumanda etmemiş

olan General Tihoretskiy'i parmağında oynatıyordu.

Birliklerimizin Pşeha'ya bu şekilde zamansız ilerleyişinden kayda değer bir fayda sağlanamadı, ama müteakiben birçok zararı oldu.

Labaötesi yöresi umulduğu gibi sükunete kavuşmak şöyle dursun, tam tersine Pşeha'ya ilerleyiş ve bu ırmağın işgali sırasında delicesine bir direniş gösteren düşman, taze bir enerjiyle yeni yerleşimlerimizi rahatsız etmeye ve daha kalabalık gruplarla saldırmaya başladı. Binlerce kişilik bir kitleyle Hamketi'ye taarruz ediyor, iki defa Pimenskaya stanitsasına dalıyor, önemli bir kısmını yakıyor ve yağmalıyor, küçük gruplar halinde aynı zamanda bir kaç yerde birden ortaya çıkarak, hayvan sürülerini kaçırıyor, küçük birliklere ve karakollara saldırıyor, tarlada çalışan veya inşaat için kereste hazırlayan insanları katlediyor ve esir alıyor.

Her gün cereyan eden bu gibi olaylar halkı korku içinde bırakıyordu. Tarla işlerini tamamen bırakmak ve hayvanları otlağa sürmekten vaz geçmek zorunda kalıyorlardı. Bunun sonucu olarak da yeterli miktarda ot biçilmemiş; olgunlaşan ekinler gerekli şekilde hasat edilmemiş oluyordu; bir kaç gün yemsiz kalan hayvanlar hastalanmaya ve ölmeye başlamıştı. Tüm bunların üzerine bir de, yerleşimlerin sakinleri ile askerler arasındaki ölüm oranı daha da artmaya başlamıştı. Oysa birliklerimizin Pşeha'ya yürüyüşü, hiç olmazsa iki ay sonra yapılmış olsaydı, halk yeterli miktarda ot biçmeye, ekinleri hasat edip nakletmeye ve inşaatları için kereste hazırlamaya zaman bulmuş olurdu.

Labaötesi yöresi, Dahovskaya stanitsası ile Belaya üzerindeki Kamenniy Most arasındaki yolun nihai olarak bitirilip, Daho müfrezesinin ve onun enerjik komutanının hareket alanının genişlediği sonbahar ortalarına kadar, bu gergin durumda kaldı.

Albay Heyman, Daho kazanının içinde kapalı bulunduğu süre içinde de hareketsiz kalmadı. Müfrezesinin küçük parçası Dahovskaya stanitsasının kurulmasıyla ve Belaya'nın sağ yakasında, kayaları delip, barutla patlatırken aynı zamanda karşı kıyıda konuşlanmış olan düşmanla müsademe yaparak Kamenniy Most'a kadar bir yol yapımıyla meşgulken, kendisi de müfrezenin büyük kısmıyla Belaya boyunca yukarıya doğru 20 verstten fazla ilerlemiş ve yanlardaki boğazların keşfini yapmıştı. Orada yaşayan nüfusu az ama vahşi Hamış topluluğu, ormanlık yuvalarından dağlardaki yegane geniş orman açıklığında kurulan kalenin yakınına sürülmüş, ve bu kale ile Dahovskaya stanitsası arasında sık ormanın ve kayaların arasından

bir yol yapılmış idi.

Dahovskaya stanitsasının kurulması ve iâşesinin temini ve Kamenniy Most'tan başlayarak Belaya boyunda yukarıya doğru sağlam bir iletişimin kurulması işleri ancak Eylül'e doğru bitirilmişti. İşte ancak bu tarihten itibaren, adını Batı Kafkasya'nın nihai zaptına kadar koruyacak olan Daho müfrezesinin hareket sahası değişecektir.

8 tabur, 4 süvari bölüğü, 8 sotnya ve 12 topla Belaya'nın yüksek sol kıyısını aşarak, dar, ormanlık ve yoğun nüfuslu Kurcips vadisine ayak basar. Orada kış boyunca orman yolu açma ve Kurcipskaya stanitsası için siper ve bağlantı yolları inşası işleriyle meşgul olur. Bu müfrezenin gergin 1862 yılındaki faaliyeti, Yukarı Kurcips'e Prusya prensi Albert'in şerefine düzenlenen sekiz günlük bir seferle son bulur. Prens'in şerefine orada Prus-skaya stanitsası kurulmaktadır.

Albay Heyman'ın, müfrezesiyle Kurcips'e geçmesiyle eş zamanlı olarak şimdi General Preobrajenskiy'in kumandası altındaki Pşeha müfrezesi de hareket alanını Pşış'e kaydırır. Orada iki karakol kurarak Bjeduhovskaya stanitsasının etrafına hendek açma işine başlar ve, General Kuharenko'nun müfrezesiyle irtibata geçer.

Korsunskaya stanitsasında öncelikli olarak eski Karadeniz piyade taburlarından, ve Kazaklardan teşkil edilen bu müfreze, hareketına Kuban'ı geçerek Pşış boyunca yukarıya doğru bir kordon hattı tesis ederek başladı ve bu ırmak üzerinde Gabukayevskaya stanitsasını kurmak suretiyle hareketini bitirmiş oldu.

Şimdi, Batı Kafkasya'nın diğer tarafına, Adagum müfrezesine dönelim. Bu müfrezenin birlikleri, Laba ile Pşış arasında faaliyette olan birlikleriyle kıyaslanamayacak derecede iyi durumda idi ve askerler arasındaki hastalık oranı daha azdı. Bu durum hem Natuhay okrugunun düşman tarafından daha az rahatsız ediliyor olmasından, ve hem de askerlerin ağır işlerde yıpratılmamış olmasından kaynaklanıyordu.

Ve gerçekten de Natuhay okrugunu, küçük düşman gruplarının aniden peydah olması durumu hariç, sadece bir defa binlerce kişilik bir kitlenin saldırısına uğramıştı. Ekim ayında yeni iskan edilen ve inşaatı ve silahlandırılması henüz tamamlanmamış olan Nijnebaksanskaya stanitsasına yapılan baskını kastediyorum. Lakin düşman bu girişiminde de zamanında yetişen süvari ve hatta piyade sayesinde bozguna uğradı. Gerçi, herkes için, özellikle de kumandanlık için nahoş bir olay daha olmuştu: Georgiyevsk

postasının içindeki 35 Kazakla birlikte yok edilmesi.

Küçük düşman gruplarının ortaya çıkıp yağma saldırılarında bulunmalarının bazen çok sık olduğunu inkar etmek mümkün değil. Ama, birlikler mesela Belaya'da olduğu gibi telaşa kapılmıyor, ve gereksiz koşuşturmalar ve yer değiştirmelerden bitkin düşmüyordu, çünkü burada sinyal atışları düzenine daha fazla uyuluyordu ve birlikler daha doğru konuşlanmış idi. Bu sayede olay yerine zamanında yetişerek, Nijnebaksanskaya stanitsasını saldıran düşmanın yağmalamasından kurtarmışlardı.

Adagum müfrezesine verilen görevlerin, asker sayısı itibarıyla Laba ile Pşış arasında faaliyet gösteren müfrezeye kıyasla daha az olduğunu da söylemek zorundayız. Adagum müfrezesinin görevleri arasında, Abin'in, Kunips'in, Afips'in, Anthir ve Habi'in sık ormanlıklarında gizlenen Şapsıglara karşı mücadele etmek dışında şu stanitsaların inşası da vardı: Blagoveşçenskaya, Anapskaya, Novorossiyskaya, Gatyugayevskaya, (Hatukayevskaya.-ç.n.) Rayevskaya, Varenikovskaya, Natuhayskaya, Verhnebaksanskaya, Nijnebaksanskaya, Nebercayskaya ve Krımskaya. Ayrıca Abinskoye istihkamında, stanitsaya çevrilen Krımskoye istihkamından nakledilen Kırım piyade alayının kurmay karargahı için bir bina inşa ediliyordu.

Ve bütün bunlar, müfreze kumandanı General Babiç'in emir-kumanda yeteneği ve ihtimamı sayesinde, kendisine emanet edilen birlikler yıpratılmadan, mahrumiyet çekmeden ve pek fazla hastalanmadan Eylül'e doğru bitirilmişti.

1863' DEN FETHİNE KADAR BATI KAFKASYA'DAKİ ASKERİ HAREKATLAR

1863 yılında da Batı Kafkasya'da hareket halinde olan birliklerimiz, geçen yıl olduğu gibi Kazak yerleşimlerimizin kurulması ve ulaşımalarının sağlanması gibi muazzam işlerle meşgul idiler; ama bu defa gerginlik çok daha azdı.

Sık sık bizimle girdiği kanlı çatışmalarda verdiği muazzam kayıplardan sonra fiziki olarak zayıflayan düşman, kolonizasyondaki başarımızı ve her yerde kendisini sıkıştıran asker sayısını görerek, manevi olarak da güçten düşmeye başlamıştı. Bu moral bozukluğu, Şubat ayında Kafkas ordusu başkumandanı imparator hazretlerinin, Adagum ve Pşeha müfrezelerinin

başında, bize hasım olan Batı Kafkasya'nın Müslüman nüfusunun yoğun halde bulunduğu dağ eteklerinden muzaffer bir şekilde geçtiği zaman daha da artmıştı.

Bu tarihten itibaren geçen yıl Abazehlerde, Şapsıglarda, Wubıhlarda ve diğer topluluklarda gözlemlenen o müşterek, yekvücut direniş ve bize zarar vermeye dönük o enerjik çaba artık mevcut değildir. Mesela, Albay Heyman'ın Daho müfrezesiyle Kurcips boyundaki ve Yukarı Pşeha'daki ilerleyişi sırasında, sadece yerli halk direniş göstermişti. Aynı şekilde Pşeha müfrezesinin kumandanı General Zotov Pşış boyunca yukarıya, Hadiji'ye doğru ilerlerken ve burayı işgal ederken, sadece Pşış boğazında toplanmış olan Abazehlerle çarpışır. Abazehleri ve Şapsıgları o denli direnişe kışkırtan ve onları terk etmemeye ant içmiş olan Wubıhlardan bir iz bile yoktur. Onlar, Türk (Osmanlı) sultanından gelecek yardımdan ümit kesmiş olarak, Ruslar gelmeden önce denizin ardına göç etmeye hazırlanmaktadırlar.

Enerjisini yitiren ve morali bozulan düşmanımız, topraklarımıza saldırmaya artık cüret edememektedir. O şimdi sadece kendi canının derdindedir. Ama, Batı Kafkasya'nın birliklerimiz tarafından işgal edilen bir kısmı sükuna kavuşmuş olsa da, birlikler iş yükünden kurtulamamışlardır. Önceden olduğu gibi ara vermeksizin çalışmakta idiler. Mahrumiyetler ve hastalıklar önceden olduğu gibi onları izlemekteydi. Çeşitli kademe kumandanlarının, kısa süreli de olsa, birliklerin giysilerini ve ayakkabılarını bir düzene sokmak için dinlenmeye ihtiyaç olduğuna dair ifade ettikleri tüm gerekçeler ve ısrarlar Kont Yevdokimov tarafından dikkate alınmıyordu. Birlikler arasındaki homurdanma o denli güçlü idi ki, birkaç defa isyan noktasına varacak gibi oldu. Pşeha müfrezesindeki memnuniyetsizlik ve homurdanma özellikle Albay Ofrein'in kumandanlığı sırasında artmıştı. Böylesine karaktersiz ve miskin bir subaya yirmi bin kişilik bir müfrezenin emanet edilmiş olmasına şaşmamak elde değil.

Ama, bu müfrezeyi teşkil eden birlikler kötü işe rağmen, en az eskisi gibi çalışmaya devam ediyorlardı. Ama faaliyet sahaları çok kısıtlı idi. Onlar Pşehskaya stanitsası civarında orman yolu açma ve yol yapımı işiyle ve keza Pşeha ve kolları üzerinde birkaç defa tahrip olan ve aşırı su ve buzun baskısıyla yıkılan köprülerin kurulması işleriyle meşguldüler. Zaten müfreze, tüm yük atlarının feci şekilde bozuk yollarda ot naklederken son derece bitkin düşmüş olması dolayısıyla da, biraz uzaktaki bir göreve gidebilecek halde değildi.

Bu nedenle Pşeha müfrezesinin birlikleri, emir-kumanda yeteneğine

sahip ve müşfik general Zotov'a verilmesiyle birlikte canlandılar. Askerin çoğu onu zaten Çeçenistan'ın fethi zamanından, Argun boğazının işgali sırasında girdikleri çarpışmadan tanıyorlardı.

Albay Heyman'ın Dagestanskaya, Nijegorodskaya ve Samurskaya stanitsalarını inşa etmesi ve Tubin boğazına kadar bir yol açarak orada keşif yapmasıyla eş zamanlı olarak, General Zotov kumandasındaki Pşeha müfrezesi de Pşeha'da şu stanitsaların temelini atıyordu: Kubanskaya, Apşeronskaya ve Şirvanskaya, ve Pşiş'de Tverskaya. Bunlar arasında orman yolu açıyor ve sağlam bir ulaşım temin ediyordu. Ve tüm bu işler acele etmeden, etraflıca düşünülerek, ve en önemlisi de birlikleri gereksiz yere zahmete sokmadan ve yıpratmadan yapılıyordu. Nihayet müfreze Tverskaya stanitsasından Pşiş boyunca yukarıya doğru ilerliyor ve önemsiz bir kayıpla Hadiji'yi zapt ediyor. Burası, yöreyi Tuabse (Tuapse-e.n.) vadisine, dolayısıyla da Karadeniz'e bağlayan Goytskiy geçidine doğrudan giden yol üzerinde bulunduğu için, stratejik önemi çok büyük olan bir nokta idi.

Görünüşe göre her şey yolunda idi ama, Kont Yevdokimov Hadiji'nin zaptını zamansız buluyor ve uzaklığı dolayısıyla bize pahalıya mal olabileceğini düşünüyordu; bu nedenle Hadiji'yi terk edip yeniden Tverskaya'ya dönme talimatı veriyor.

General Zotov Hadiji'yi terk ediyor ve, düşmanla yapılan çarpışmaya rağmen önemsiz bir kayıpla bu stanitsaya dönüyor ve burada hastalığı sebebiyle müfreze kumandanlığını bırakıyor.

Kont Yevdokimov, General Zotov'un sahneden çekilmesinden dolayı hem memnun, hem de gayrı memnun idi. Sık sık kendisinden acil durumlar için para isteyen can sıkıcı bir kumandandan kurtulduğu için memnundu. Onun şahsında emir-komuta yeteneğine sahip becerikli bir yardımcıdan olduğu için de gayrı memnundu.

Buna karşılık, gayet ikbalperest ve iktidar düşkünü Albay Heyman bayram ediyor. Pşeha müfrezesine Zotov kumandanlık ettikçe kendi faaliyet sahasının gayet sınırlı olacağını ve, Daho müfrezesiyle ya Kurcips vadisinde ve Tubin boğazında dönüp duracağını, veya kendisinden daha üst rütbede olan Zotov'un emri altına gireceğini iyi biliyordu. Bu nedenle, çağrıldığı için Stavropol'e gitmiş olan Albay Heyman, Hadiji'nin zapt edildiği haberi gelince, geçidi Tubin boğazı üzerinden geçmenin daha uygun ve daha kısa olacağını belirterek kendi fikrini de söylüyor. Ve Kont Yevdokimov Tubin boğazını ve Pşiş'in üst taraflarını bilmediği halde Heyman'ın

gerekçelerine – onun askeri yetenekleri konusunda daha Dahö seferinden beri tartışma götürmez bir kanaat sahibi olmuştu - inanarak General Zotov'a Hadji'yi bırakma emrini verir.

Lakin Kont Yevdokimov Tverskaya stanitsasına gelişinden kısa süre sonra, verdiği emirlerin temelden yoksun olduğu konusunda ikna olur. Toplanan bilgilerden, Tubin boğazının, birliklerimizin geçide ilerlemesi için hiç de uygun ve direkt bir yol olmadığı anlaşılır. Bu yol Pşış boyunca yukarıya doğru Goyt'a, geçidin bu ırmağın doğduğu kısmına, ve dolayısıyla da Hadji'ye götürüyor. Hadji, yirmi gün sonra bizzat Kont Yevdokimov'un kumandası altındaki birliklerimiz tarafından yeniden işgal ediliyor.

Harekatların mahiyeti aynı kalsa da uygulayıcılar değişiyor. Burada Pşış boyunca Albay Heyman Dahö müfrezesiyle hareket icra ediyor; Albay Kont Grabbe ise, birkaç taburunu rakibine tahsis ettikten sonra Pşeha müfrezesiyle Psekups'e hareket ediyor.

Dahö müfrezesine verilen görevler şunlardı; a) Hadji'de, ilerideki askeri hareketlarımız için gerekli olacak iaşe ve cephanenin depolanacağı ambarlarla birlikte bir mevzi kurulacak; b) Pşış'de bir köprü ve ulaşımın temini için bir kaç posta kurulacak; c) Hadji ile geçit arasında yirmi verstlik bir mesafede yetişen sık ormanlık sahalarda orman yolları açılacak; d) aynı mesafede sarp yokuşlar ve derin uçurumlar üzerinden bir yol yapılacak ve, e) geçit üzerinde iaşe ve cephane yedekleri için yeni ambarlarla birlikte bir istihkam kurulacak.

Psekups boyunca hareket yapan Pşeha müfrezesi, düzlükte yaşayan ve orada muazzam bir kalabalık halinde toplanmış olan Abazehleri ya müsbet bir itaatı kabul ettirmekle veya geçidin ardına sürmekle mükellefti. Kont Yevdokimov Psekups ve kollarının doğduğu sıradağın zirvesine ulaşınca, Dahö müfrezesi ile temas halinde olacağı ve, ihtiyaç halinde onu düşman saldırısına karşı yandan koruyacak bir şekilde mevzilenmeliydi.

Ve tüm bunlar, deyim yerinde ise matematik bir dakiklikle uygulandı, ama askerler açısından yeni, büyük zahmetler ve mahrumiyetler pahasına. Özellikle kış mevsiminde yürütülen toprak işleri sırasında. Aralık sonunda her iki müfreme de geçitlerde konuşlanmıştı: Dahö müfrezesi ismini geçitten alan ve kendi kurduğu Goytskoe istihkamının yanında mevzilendi. Batıya doğru birkaç verst mesafede de Pşeha müfrezesi konuşlanmıştı.

Adagum müfrezesinin 1863 yılı boyunca meşgul olduğu işler şunlardı: Abin hattının tesisinin bitirilmesi, İlşkaya, Hablskaya, Gruzinskaya, Ming-

relskaya, Erivanskaya ve Şapsugskaya stanitsalarının kurulması; Abin'den Gelencik'e ulaşımın sağlanması ve bu son noktada bir istihkam kurulması.

Nihayet müfrezenin bu sahil sahasını yerli halktan temizlemek üzere, deniz kıyısı boyunca Gelencik'ten Cuba'ya, ve hatta Şapsuh'a kadar ilerlemesiyle, Babiç'in yedi yıllık sessiz, özenli faaliyeti sona ermiş oluyordu.

Kuban vilayeti ordularına hitaben verilen 27 Aralık tarihli bir emirle, Adagum müfrezesi lağvedilerek, bir yarısı Cuba müfrezesini güçlendirmeye ve diğer yarısı da sahilde yeni kurulan tahkimli noktaların ve Natuhay okrugundaki çeşitli işlerin bitirilmesi için tahsis edilmişti.

Kuban Kazak ordusu atamanı Kont Sumarokov Elston için yeni teşkil edilen Cuba müfrezesi, Grigoryevskoe istihkamından hareketle Şepş boyunca yukarıya doğru ilerler ve 15 verst uzakta Stavropolskaya stanitsasının temelini atar. Bu stanitsayı kurduktan ve geçide kadar bir yol yaptıktan sonra, Cuba müfrezesi sıradağı aşarak Cuba vadisine geçer, bu vadiye ilerleyerek birkaç Şapsıg köyünü yok eder ve sahilde içinde kimse bulunmayan bir istihkamı da tahrip eder.

Daho ve Pşeha müfrezelerinin, kendilerini bıraktığımız geçitte ne kadar kaldıklarını hatırlamıyorum, ama bu müfrezeleri oluşturan birliklerin soğuktan donduklarını ve şiddetli ayaz, tipi ve rüzgardan perişan olduklarını biliyorum.

Ve gene biliyorum ki, birliklerin yük ve artel atları, dağlık, buzla kaplı veya karla dolmuş kötü yollardan iase ve diğer malzemeleri naklederken çok sıkıntı çektiler.

Ayrıca müfreze kumandanlarının kendi aralarında anlaşılamadığı, ve birbirlerinin hareketlerini gözleyerek diğerlerinin hareketlerini çarpıtmaya veya gülünç hale getirmeye çalıştıkları da malumdur.

Albay Heyman'ın Daho müfrezesiyle Tuabse boyunca denize doğru yaptığı hareketin ayrıntılarına girmeyeceğim. Ancak bu altmış versten fazla mesafenin kat edilmesinde büyük güçlükleri ve engelleri aşmak gerektiğini ve, birliklerin inanılmaz ağır işlerden başka, muazzam mahrumiyetler çektiğini de biliyorum. Sadece mekkare ulaşımı, o da yer yer çok tehlikeli koşullarda olmak şartıyla, mümkün olduğu için, birlikler yanlarına ne çadır, ne de yeterli iase malzemesi alabilmişlerdi; dolayısıyla açık ordugah kurmak ve peksimeti gayet tasarruflu kullanmak zorunda kalmışlardı. Özellikle 1841 yılında dağlılar tarafından tahrip edilen eski Velyaminovsk tabyasının bulunduğu yere ulaştıkları zaman.

Kont Yevdokimov'un talimatıyla, iase ve askeri yük taşıyan gemileri-

miz Mart başında denizden Tuabse'nin ağızına gelmiş olacaktı. Fakat Daho müfrezesi on iki günlük zorlu bir yürüyüşten sonra Velyaminovsk tabyasına ulaştığında orada hiçbir gemi olmadığı görüldü. Üzerinde bu tabyanın kalıntılarının bulunduğu Tuabse'nin yüksek sağ kıyısından bakıldığında da, köpüren denizde gemi görünmüyordu. Zaten görünürde gemiler olsaydı bile, azgın deniz bunların yükünü boşaltmasına izin vermezdi, zira batmamak için kıyıdan uzak durmak zorunda kalacaklardı.

Fakat iase ve askeri malzeme getirmesi gereken gemilerin fırtına ve tehlikeli "bora"¹⁹⁸ yüzünden Novorossiysk'den müfreze ile aynı zamanda Tuabse'ye ulaşacak şekilde çıkamadıkları anlaşıldı. Çok geç kaldılar. Aynı sebeple, "koçerma" denilen, öncelikle Türkiye'ye göç etmekte olan dağlıları taşıması gereken küçük Türk yelkenlileri şurda dursun, diğer gemiler de Karadeniz'e çıkamıyorlardı.

Gemiler gelmediğinden, Daho müfrezesi için tek bir çare kalıyordu: İase malzemesini Goyt'tan nakletmek. Ama bu operasyon için en az beş gün gerekliydi: bir gün ulak göndermek için; iki, üç gün iasenin çıkarılması, mekkareye yüklenmesi ve taşıt araçlarının yolun yarısına kadar gelmesi ve en az bir gün de Velyaminovsk tabyasından gönderilen yürüyüş kolunun geri dönüşü için. Diğer taraftan Daho müfrezesinde bir günlükten biraz fazla peksimet kalıyordu. Dolayısıyla gerektikçe sadece sığır eti, koyun eti ve keçi eti yiyip, darı ve mısır çorbası ve lapasıyla beslenmek gerekiyordu. Bereket bu malzemenin yeterli miktarda mevcut olduğu anlaşıldı.

Birliklerin kendi büyükbaş hayvanları, koyun ve keçileri vardı ama, mısır ve darı gibi, bu tür hayvanları da Türkiye'ye göç etmekte olan Abazeh ve Şapsıglardan gayet makul fiyatlara temin etmek mümkündü.

Velyaminovsk tabyasının yıkıntılarında bir bina yapmaya girişen Daho müfrezesinin durumu, peksimet, tuz, votka ve diğer gerekli gıda maddelerinin gelişyle önemli ölçüde düzelirken, Türkiye'ye sürülen Abazeh ve Şapsıgların durumu gün geçtikçe kötüye gidiyordu. Nihayet, hem Karadeniz sahilinde ve hem de sıradağla Kuban arasında oturanların tamamının, Türkiye'ye sevk için tayin edilen yegane nokta olan Tuabse ağızında toplanmasıyla durum ümitsiz bir hal aldı.

¹⁹⁸ En çok sayıda Abazeh ve Şapsığ, sanki burada toptan ölmeye gelmiş Bora, veya bora. Kafkas dağlarından esen delici bir kuzey-batı rüzgarı. Eğer kışın eserse, gemilerin tüm direkleri buzla kaplanır. Bu rüzgar Adriyatik denizinde de aynı adla bilinir ve İllirya ve İstria limanlarında da Novorossiysk ve Kafkasya'nın diğer limanlarında olduğu kadar tehlikelidir.

gibi, ilkbahar ekinoksunda, Neptün'ün krallığının hiç de dingin olmadığı, Karadenizin kudurduğu bir zamanda Tuabse ağzında toplanmıştı. Kaderin karşı konulmaz cilvesiyle, Mart başında Tuabse ve kolları boyunda oturan ve Dahö müfrezesi tarafından evlerini terk etmeye zorlanan Şapsığlara, hem kadim zamanlardan beri Karadeniz sahilinde yaşamakta olan Şapsığlar ve hem de Kunips, Abin, Hahl, Sups gibi Kuban'a dökülen diğer çayların kıyısında oturan kabiledaşları ve Belaya, Kurcips, Pşeha, İşips ve Psekups vadilerinde oturan Abazehler de katılmıştı.

Velyaminovsk tabyasının yakınında, küçük bir ovada binlerce kişilik kitleler halinde sıkışık bir vaziyette toplanan bu insanlar, açık havada, devamlı olarak esen ve iliklere işleyen soğuk rüzgara maruz kalıyor, sık sık yağın yağmurda ıslanıyor, yeterli gıdadan mahrum halde, sıcak yemek bulamıyorlardı. Çocuklar, kadınlar ve yaşlılar hastalanmaya ve özellikle dizanteri ve tifodan ölmeye başlamışlardı. Büyük ve sık mezarlar, daha kısa süre öncesine kadar onlar için o denli değerli olup da, şimdi onlardan yüz çeviren öz sahillerinde ölen kurbanların sayısı hakkında bir fikir verebilir.

Deniz yolculuğu sırasında da çok sayıda Abbazeh ve Şapsığ öldü. Tekne sahipleri, özellikle de Türk koçermalarının sahipleri, aç gözlülükleri yüzünden teknenin kapasitesinden fazla yolcu alıyorlardı. Bazı tekneler de eskiliği ve konstrüksiyonun bozukluğu nedeniyle aldığı yükü kaldıramıyordu.

Zaten hastalıktan perişan olan göçmenler arasında, sıkışıklık ve bulaşıcı hava nedeniyle ölümler artmaya başlamıştı. Yahut daha kötüsü, azgın denizde dalgaların sürüklediği gemilerle birlikte boğuluyorlardı. Aslında, bu felaketten, önceleri o denli sevdikleri, şimdi ise nefret ettikleri vatani bir an önce terketmek için güce, kurnazlığa başvuran ve kıydan ayrılmakta olan koçermaya üç misli para ödeyen dağlıların kendileri de kısmen sorumlu idiler.

Ve gerçekten de, hiçbir tekne dağlılar için acıklı veya trajik bir felaket yaşanmadan kıydan ayrılmıyordu. Birisi, kendilerini kıydan tekneye götürecektir sala veya sandala saldırırken boğuluyordu; bir diğeri ise ayrılan koçermaya binememenin verdiği umutsuzlukla denize atlıyor ve dalgalar arasında boğuluyordu. Şurada, yılların verdiği yeis yüzünden okunan, hastalıktan bitap düşmüş bir ihtiyar lanet okuyarak kama ile karnını deşiyordu. Orada, ölmekte olan bebeğini kucağında tutan bir anne sahilde korkunç

kasılmalarla son nefesini vermekte idi.¹⁹⁹

Daho müfrezesi neden birkaç gün peksimetsiz, tuzsuz ve votkasız kalmış ve vatanlarından kovulan Abazehler ve Şapsığlar böyle korkunç ıstıraplara duçar olmuşlardı? Bunun tek sebebi birliklerimizin aceleciliği ve zamansız olarak ilkbahar ekinoksundan önce denize yürümesidir. Eğer Daho müfrezesi bir ay veya iki hafta sonra harekete geçmiş olsaydı bunlar olmazdı. Hem de biz Batı Kafkasya'nın nihai fethiyle ilgili olarak aynı sonuçlara gene ulaşmış olurduk.

Ama Daho müfrezesinin askerleri ve özellikle de subaylarının çektiği mahrumiyet kısa süreli oldu, çünkü savaş gemilerimizin Tuabse'ye gelişle birlikte bu mahrumiyetler son buldu ve hatta bazı lüks maddeler bile piyasaya çıktı. Oysa sürgün edilen Abazeh ve Şapsığların durumu, denizin durulmasıyla da çok az düzeldi, çünkü Türkiye'ye hareket edenlerin yerine yeni dağılı grupları geliyordu.

Mart'ın ikinci yarısında, Şapsığların sürgününün başladığı sırada, Daho müfrezesinin Tuabse'den Psezuape ve daha ileriye hareket etmesiyle birlikte bu iki ırmak ve kollarının oluşturduğu birçok boğazda toplanan her iki cinsiyetten dağılı sayısı yirmi bin kişiyi aşmıştı. Ama bu göçmenler iyi hava sayesinde o kadar hastalanmıyorlardı, ancak öncülleri gibi binecek gemi bulmakta zorlanıyorlardı, çünkü o zaman olduğu gibi şimdi de nakil aracı sıkıntısı çekiliyordu.

Daho müfrezesi Karadeniz'in doğu sahilinde aynen Goyt geçidinden Tuabse ağzına yürüdükleri sırada olduğu gibi, tek bir el silah atmadan ilerliyordu.²⁰⁰

Birliklerimize yalnızca Aşe ve Psezuape zirvelerinde, orada yaşayan Hakuçlar tarafından zayıf bir direniş gösterildi. Hakuçlar, müstakil bir kabile olmayıp abreklerden, yani hırsızlardan, haydutlardan ve soygun ve hırsızlıkla geçinen evsiz barksız insanlardan oluşuyordu. Orada, Abazehler, Şapsığlar, Wubıhlar ve diğer dağılı topluluklardan insanlar vardı. Hatta Hakuçlar arasında bizim firari Kazaklar ve askerler de vardı. Hakuçlar kimseye, hatta kendi kabiledaşlarına bile acımazlardı. Tüm dağılı komşuları

¹⁹⁹ Türkiye'ye göç eden Abazeh ve Şapsığların ümitsiz durumunu kulaktan duyarak değil, bizzat şahit olmuş birisi olarak anlatıyorum. Bana emanet edilen tümenin Kafkas sıradağının yalnızca bu yüzünde değil, Karadeniz sahilinde hareket halinde olan Daho müfrezesinin kapsamında bulunan birliklerinin de teftişi için Mart ayında yola çıkmıştım. Hadji'den hareketle Goyt üzerinden, Tuabse boyunca aşağıya doğru Velyaminovsk tabyasına kadar ilerleyip, oradan sahilden Soçi'ye kadar gittim. Aynı yoldan Hadji'ye döndüm ve yaylıyı orada bıraktım.

²⁰⁰ Yerli halk tarafından en ufak bir direniş gösterilmemişti.

onları korkunç hırsızlar olarak tanır, ve onlardan korkar ve nefret ederdi.

Ancak, Daho müfrezesi düşmandan bir direniş görmediği halde doğa tarafından aşılması güç engellerle karşılanıyordu. Yılın diğer mevsimlerinde hiçbir engel teşkil etmeyen ırmakların ve bunların sayısız kollarının taşması, bu müfrezenin ilerleyişini özellikle güçleştiriyordu. Şimdi öyle önemli bir engel teşkil ediyorlardı ki hem bir mesnet noktası olmayışı ve taşmanın genişliği ve hem de sadece Psezuape, Aşe ve Şahe'nin değil, bunların küçük kollarının da sürüklediği taşların ve ağaçların çok büyük olması dolaşısıyla köprü kurmak mümkün olmuyordu. Aynı şekilde sahili ve boğazları kaplayan sivri taşlar ve bol miktarda yetişen, ayakkabı ve giysileri kısa sürede yıpratran dikenli bitkiler de birliklerimizin ilerleyişini önemli ölçüde güçleştiriyordu. Ama, askerlerin bacaklarına sardıkları dolaklar ve kabaralı ve kalın tabanlı çizmeler, ayaklarını sakatlanmaktan bir nebze koruyordu.

Daho müfrezesinin sınırlarını geçmesini engellemeye çalışan Wubıhların Psezuape ırmağının ardında toplanması, ve Şahe'nin taşması da, Albay Heyman'ın kararlı ve cesur hareketlerini durduramadı.

Yenilen ve Vardan'da önemli kayıplar veren Wubıhlar koşulsuz olarak boyun eğdiler ve Soçi yakınlarında, kendilerine gösterilen noktadan Türkiye'ye göç etmeye başladılar. Şahe'yi geçiş dar ve kayalık sahilde, köpüren uçurumların üzerinde kurulan dağlı tipi sallanan köprüler vasıtasıyla oldu.

Wubıhlar ve Cigetler arasındaki sınırı oluşturan Soçi'ye ulaşınca Daho müfrezesi, muzaffer yürüyüşüne bir süreliğine ara verdi. Dikenlerin yırttığı giysilerin tamiri ve tamamen kullanılmaz hale gelen ayakkabıların yenilenmesi için dinlenmeye ihtiyaç vardı. Müfrezenin iaşesi meselesini de düşünmek gerekiyordu.

Albay Heyman'ın Wubıhların teslim olduğunu haber veren telgrafına Tiflis'ten gelen cevapta, Daho müfrezesinin Soçi'de kalması ve ulaşımın ve iaşenin temini meseleleriyle ve keza, dağlıların nihai olarak Türkiye'ye sürülmesi işiyle uğraşması gereğinden bahsediliyordu.

Mzımta ve Bzıb boylarında oturan Ciget, Pshu, Ahçipsou ve diğer küçük toplulukların teslim alınması görevi, Abhazya'da toplanmış ve başkumandanın bizzat kumanda ettiği müfrezeye verilmişti.

KAFKAS SIRADAĞININ AŞILMASI

Mzımta ve Bzıb boyunda oturan hasım topluluklara karşı yapılan sefer kısa süreli, kolay ve tehlikesiz oldu. Ancak, Kafkas sıradağının dev zirvelerinden biri olan Olşten'deki geçidi aşmam, bu seferle, ve bir ayın töreniyle Kafkasya'nın nihai fethinin kutlandığı Kaabe'de (Wubihça Kbaada. Rusların Krasnaya Polyana adını verdikleri yer-ç.n.) patlayan son silahla alakalı olduğu için, bu yolculuğun bazı ayrıntılarına değineceğim.

Bu yürüyüş, Kont Yevdokimov tarafından askeri bir amaçla hazırlanmış değildi, çünkü düşman tarafından bir direniş gösterilmesi söz konusu olamazdı. Geçen yıldan beri sıradağın kuzeybatı tarafında düşman kalmamıştı; Karadeniz'e bakan güneybatı yamaçları ise, Daho müfrezesinin hareketleriyle daha yeni temizlenmiş idi. Belki geçit vermez labirentlerde ve boğazlarda gizlenen soyguncu Hakuç grupları veya birkaç Abazeh ve Wubih'la karşılaşılabilirdi.

Kont Yevdokimov bu yolu bizzat incelemek ve ordularımız için Kuban ve Karadeniz arasındaki en kısa ulaşımaya uygun olup olmadığını, şayet cevap olumlu ise, o taktirde bu yol üzerinde ne tipte bir yerleşim olacağını, veya sadece müstahkem noktalar mı olacağını görmek istiyordu .

Bu nedenle Kont Yevdokimov Mayıs sonunda Maykop'tan sadece bir milis kuvvetiyle yola çıktı, zaten güzergah üzerinde, yol inşaatıyla uğraşan bir çok birlik konuşlanmıştı.

Oşten'deki geçide kadar yol Belaya boyunca uzanıyor ve ilk gecelemenin yapılacağı Hameşki'ye kadar artık malumumuz olan yerlerden geçiyordu: Yegerukayevskaya stanitsası, Semikolennaya dağı, Fünft, Abazehskaya stanitsası, Bolşoy ve Malıy Kojokiler, Kamenniy Most boğazı, Dahovskaya stanitsası ve on verstlik ormanlık ve kayalık bir boğaz.

Daha 1862 yılında inşa edilmiş olan ve bir hat taburunu barındıran Hameşki istihkamından, veya daha doğru bir ifadeyle 6 verst ileride bulunan Beloreçenskaya postasından itibaren yol tanımadığımız bir araziden geçiyordu. Birliklerimiz bu postadan daha ileriye geçmemişlerdi, ve daha birkaç gün önce geçeceğimiz araziye düzeltsinler diye birkaç piyade bölüğü ileriye çıkarılmıştı. Dolambaçlı katır yolu, meşe, çınar, dişbudak, kayın, karaağaç, kara çam ve dikenli bitkilerle sarılmış daha başka cins ağaçlardan oluşan asırlık bir ormanın arasından dik bir şekilde dağa doğru yükseliyordu. Sol tarafta Belaya, taşlık ve dar bir boğazdan köpürerek akıyordu.

Bir saatten fazla böyle kapalı, monoton bir arazide ilerledikten son-

ra, bir akçaağaç koruluğunda orman sona erdi ve önümüzde çıplak taşlık dağlar ve karlı Olşten belirdi. Fakat Batı Kafkasya'nın bu beyaz devi henüz bizden uzaktı. İçinden kollarıyla birlikte Belaya'nın patlayarak aktığı iki derin boğazı geçmek gerekiyordu. Şurada burada, ta buralara kadar silah zoruyla kovalanan Abazehlerin terk edilmiş konutları göze çarpıyordu. Ağaç örtüsü çok fakirdi ve cılız, eğri büğrü, yere yakın çam, köknar ve akağaçlardan oluşuyordu, zakkuma da rastlanıyordu. Yolumuzu çevreleyen dağlar şistli kayrak taşından veya gneisten (gneis:bir çeşit metamorfik kaya-ç.n.) oluşmuştu.

Bu dağlardan birine tırmanıp, bir diğerini de dolanınca hiçbir bitki örtüsüne sahip olmayan karlı bir mıntıkaya adım attık. Karın arasından güneş ışığının açığa çıkarttığı taşlar sadece liken ve yosunla kaplıydı. Karlı ve ulaşılmaz Oşten zirvesi önümüzde bir kaç yüz fit yüksekte idi. Zirveyi, kuzey-doğu yönünden derin bir uçuruma bakan karlı bir patikadan dolanmak gerekiyordu.

Bu geçiş çok tehlikeli idi. Her ne kadar uzunluğu yirmi otuz sajeni (sajen-2.13 m. uzunluğunda eski bir Rus ölçü birimi.-ç.n.) aşmasa da bir milisin atı ve birkaç tane yük beygiri uçuruma düştü ve kurtlara, çakallara, kartallara ve kargalara yem oldu.

Daha sonra, geniş, karlı-buzlu çukurluktaki yürüyüşümüz de o kadar kolay olmadı. Büyük bir ihtiyatla atı yedekte çekerek iki verstten fazla yaya yürümek ve, eriyen karın ve buzun oluşturduğu çukurlara, yarıklara düşmemek için sık sık engellerin etrafından dolanmak gerekti. Üstelik, kuvvetli esen rüzgar iliklerimize işledi, sulu kardan ıslandık ve üstüne üstlük Şahe'nin kollarında yetişen küçük bir ormana ulaşana kadar büyük bir yumurta büyüklüğünde yağan doluya tutulduk. Burada hem sekiz saatlik çetin bir yürüyüşten sonra süvariler için, ve hem de geride kalan nakliye hayvanlarının yetişmesi için bir saatlik mola verildi.

Dinlenmeye devam edemezdik çünkü gecelemeyi planladığımız en yakın meskun mahal olan Babukovskiy köyüne kadar, en az üç saat daha yürümemiz gerekiyordu. Kat edilecek mesafe büyük değildi, en fazla on verstti ama, dikliği ve Şahe'ye inişinin uzunluğu dolayısıyla, ayrıca özellikle yükseklerde hızlı akan ve taşlı ırmağın geçişi dolayısıyla zorlu bir yoldu.

Şahe boğazı, etrafındaki dağların azameti ve bu dağlarda yetişen asırlık ormanlarıyla olağanüstü idi, ama daha da çarpıcı olan şey, zakkum ve açelyalarla kaplı yerler idi.

Yarım günlük çetin ve yorucu bir yolculuktan sonra ulaştığımız Ba-

bukov aulu, adını Wubih kabilesinin, gelişimizden birkaç gün önce kabiletaşlarıyla birlikte Türkiye'ye giden önderlerinden biri olan sahibinden alıyordu. Bu aul büyük değildi. On adet küçük ahşap kulübeden oluşuyordu. Bunların arasında köy sahibinin iki katlı evi, Olšten'in, Batı Kafkasya sıradağının omurgasını oluşturan komşularının üzerinde yükseldiği gibi yükseliyordu.

Babukov aulundaki gecelemeden sonra -bir sürü fare, aç köpeklerin uluması ve onlara cevap veren çakallar ve kurtların sesi, rüzgarın uğultusu ve gök gürlemesiyle çakan şimşek eşliğinde yağan kuvvetli yağmur yüzünden rahat bir gece geçirdiğimiz söylenemezdi- güneşin doğuşuyla birlikte yola devam ettik.

Babukov aulundan 8-10 verst ileride bizi Heyman karşıladı. Wubihlara boyun eğdirmesi ve kararlı ve cesur hareketleri karşılığında şimdi generalliğe terfi etmiş ve 3. dereceden Aziz Georgiy şövalye nişanına layık görülmüştü. Dahı müfrezesinin bir kısmıyla birlikte bu zorlu mahalde Kont Yevdokimov'u bekliyordu. Burada köpürerek akan Şahe'yi ya neredeyse yüzerek veya, korkunç bir uçurumun üzerindeki kayanın tehlikeli basamakları üzerinden yürüyerek geçmek gerekiyordu.

Attan inen süvariler kayanın üzerinden bu tehlikeli ve çetin geçişi denirken, binek ve yük atları da Şahe'yi geçmeye başladılar. Kaya üzerinden geçiş, nefes darlığından şikayetçi olan merhum General Şulman için güç oldu, ama bir vukuat olmadan atlatıldı. Ama binek ve yük atlarımızın Şahe'yi geçişi sırasında, diğer vukuatlardan başka, alınan tüm ihtiyat tedbirlerine rağmen, üç at yükleriyle birlikte akıntıya kapıldı.

Şahe'yi geçtikten sonra yolculuğumuzun güçlükleri sona erdi. Tam tersine denize yaklaştıkça her birimiz tabiatın güzelliklerinin tadını daha fazla çıkarmaya başladık.

İki sırt aştıktan ve meşe, çınar ve diğer türden yapraklı ağaçlardan oluşan ormanın içinde bulunan bir sürü mezra ve köyden geçtikten sonra, önce kestane ve fındık korulukları ve nihayet asma kütükleriyle kaplı bir boğaza girdik. Sıklıkla rastladığımız boş aullar, burada yoğun bir nüfus bulunduğu delalet ediyordu. Teraslarda bulunan muazzam büyüklükteki meyve ağaçları, burada yaşayan Wubihların nasıl debdebeli bir hayat yaşadığına işaret ediyordu.

Şahe'nin kollarından birinin üstündeki derin bir vadide bulunan adını hatırlayamadığım aullardan birinde, gün batımına birkaç saat kala mola

verdik. Her birimiz bu bereketli gökyüzü altında ve bu latif iklimde, kendi arzuları hilafına Türkiye'ye göç eden eski sahipleri tarafından terk edilmiş çok sayıdaki köpeğin havlamalarına rağmen, güzel bir uyku çektik.

Maykop'tan çıkışımızın dördüncü gününde ilerlemeye devam ettik. Aynı şekilde yoğun nüfuslu aullardan ve bağlık, bahçelik yerlerden geçerek Daho müfrezesine ulaştık. Müfreze, muzaffer yürüyüşüne ara verdiği Soçi nehri ağzında değil, Dagomıs'da, kaynağı denizde olan ve son gecememizden sonra kıyısı boyunca 10 verstten fazla yürüdüğümüz küçük bir çayın kıyısında bulunuyordu.

Daho müfrezesinin bu kamp yerini General Heyman Soçi ve diğerlerine, sadece iklimsel mülahazalardan dolayı değil, şayet Oştendeki geçit üzerinden bir yol yapmak gerekseydi en iyi ulaşım yolunun Dagomıs'den geçiyor olması nedeniyle tercih etmişti. Bu yol işte size anlattığım yoldu.